

Augustinus

als religieuze persoonlijkheid

(Vervolg *)

De bisschop en zijn ziel.

In 391 werd Augustinus priester gewijd, in 395 tot medebisschop van zijn bisschop Valerius. In 396 volgde hij deze op op de bisschoppelijke zetel van Hippo. Augustinus is er bisschop gebleven tot aan zijn dood in 430.

Als priester en bisschop wist Augustinus zich voor alles in dienst der Christusgemeenschap, der Kerk. Het de Kerk dienen, het « *servus servorum* », « dienaar der dienaren » Gods of van Christus zijn, prijkt vaak met een zekere geprononceerdheid aan het hoofd van zijn brieven. Augustinus gebruikte het vóór de bisschoppen van Rome het van hem overnamen, en het is in zijn mond zeker nooit tot een lege formule geworden.

Als dienaar der Kerk was Augustinus vooreerst de dagelijkse, toegewijde zielzorger der hem toevertrouwde gelovigen ⁴⁾. Maar ver boven de grenzen van zijn eigen bisdom uit diende Augustinus de algemene Kerk, de catholica, zoals hij ze kortweg noemde, op de concilies en meer nog door zijn geschriften en zijn brieven. Want ongemerkt werd hij de theoloog van zijn tijd, tot wie men zich van heinde en verre om een oplossing wendde in de theologische moeilijkheden, van wie men een antwoord verwachtte op de vele theologische vragen, die er in zijn tijd rezen.

Daarbij was hij de polemist, die in woord en geschrift de leer der Kerk uiteenzette en verdedigde tegen de dwalingen van het

*) Zie *Augustiniana*, jrg. I (1951), afl. 2, blz. 91-106.

⁴⁾ Men leze hiervoor: F. VAN DER MEER, *Augustinus. De zielzorger. Een studie over de praktijk van een Kerkvader* (2^e druk, Utrecht, 1949).

ogenblik. In de eerste tijd na zijn bekering was dit het Manicheïsme geweest, dat hij zelf eens aangehangen had en waartoe hij vroeger vele van zijn vrienden had overgehaald. Later, priester en bisschop geworden, werd dit vooral het Donatisme, die droevige scheuring, die de Kerk van Christus in Africa in onderlinge strijd ten gronde dreigde te richten. Tenslotte was het hoofdzakelijk het Pelagianisme, die nieuwe dwaling, die de verlossingsgenade van Christus overbodig maakte.

Liefde tot de discussie en de polemieken mogen aan deze vruchtbare werkzaamheid niet vreemd zijn geweest, veel meer nog vond zij haar grond in hartstochtelijke liefde tot de zielen, tot Christus en Zijn Kerk, tot God en de Waarheid. Want wat Augustinus tot de discussie en de polemieken dreef, was o. a. ook de problematiek der door de verschillende dwalingen opgeworpen waarheden zelf. De moeilijkheden tot een oplossing te brengen, de gestelde vragen te beantwoorden, de waarheid te verstevigen en te verdiepen, dat was mede het doel van Augustinus' veelomvattende schriftelijke werkzaamheid.

En niet zonder vrucht. Want de historicus van het christelijke dogma kan bijna geen geloofswaarheid aanraken zonder hierbij op Augustinus' aanzienlijke bijdrage in de ontwikkeling ervan te stoten. Schrijvende over talloze aspecten van de christelijke geloofsmysterieën, die hun actuele betekenis al lang verloren hebben, heeft Augustinus aldus onbewust een betekenis gekregen, die zowel voor het gebied van het dogma als van de godsvrucht door Harnack terecht een wereldhistorische genoemd werd ⁵⁾.

Maar dit alles zou pas duidelijk worden lang na Augustinus' dood. Voor hem zelf waren zijn laatste levensjaren uitermate smartelijk. Ze vielen samen met de geleidelijke ineenstorting van het Romeinse Rijk in het Westen. Frankrijk, Spanje en Engeland waren na 400 geheel of grotendeels verloren gegaan, Rome was in 410 geplunderd, in 429 begonnen de Vandalen met de verovering van Africa. Augustinus, die het zwaarste offer van zijn leven gebracht had door de contemplatie prijs te geven voor de actie, die er grotendeels door zijn toedoen in geslaagd was de scheuringen in

⁵⁾ Aldus in de opschriften der beide hoofdstukken, die hij in zijn *Lehrbuch der Dogmengeschichte* aan Augustinus wijdde (deel III, 5^e druk, Tübingen, 1920, blz. 59 resp. blz. 92); eveneens aldus in zijn *Dogmengeschichte* (5^e druk, Tübingen, 1914, blz. 283 resp. blz. 288).

de Kerk van Africa tot een minimum terug te brengen, de kerkelijke tucht te herstellen, en het land een goedgevormde clerus en bloeiende kloosters te geven, hij moest in zijn laatste levensdagen zien, hoe alles weer ten onder ging en verwoest werd, hoe zijn werk en zijn levensoffer menselijkerwijze gesproken tevergeefs geweest waren. Hij aanvaardde ook dit laatste offer en sprak in navolging van zijn goddelijke Meester zijn « consummatum est », « het is volbracht ». De 28 Augustus van het jaar 430, tijdens de belegering van Hippo door de Vandalen, stierf Augustinus, bijna 76 jaar oud.

Het is niet gemakkelijk de zo gecompliceerde persoonlijkheid van Augustinus kort samen te vatten. Bij de bonte rijkdom van innerlijke en uiterlijke gaven, bij het veelzijdig grote, dat haar eigen is, staat men gemakkelijk aan het gevaar bloot haar te verenigen tot eigen beschouwingswijze, haar veelzijdigheid te vervormen tot eenzijdigheid. Het geniale wordt zo gemakkelijk tot zijn eigen caricatuur, wanneer het verkleind door het kleine gezien en gemeten gaat worden.

Sommigen hebben in Augustinus de pessimist gezien, die mens en wereld niet zwart genoeg bekijken kon ; anderen weer is hij tot een lichtend voorbeeld geweest van echt christelijk optimisme, dat in de genade van Christus aan niets wanhoopt en alles vermag. Sommigen hebben hem tot voluntarist gemaakt, voor anderen weer is hij altijd een intellectualist geweest. Men heeft hem bezongen als de man van het gemoed en het hart ; het zou niet moeilijker zijn aan te tonen, dat hij door en door een rationalist was. Allen hebben zij gedeeltelijk gelijk, omdat niemand van hen het ten volle heeft. Het mag ons aansporen tot enige voorzichtigheid bij het schetsen van Augustinus' complexe persoonlijkheid.

Van uiterlijk was hij wel aan de tengere kant, waardoor hij een bijzondere afkeer had van de ruwe studentikositeiten zijner krachtigere medestudenten en waardoor hij ook als docent zich niet zo gemakkelijk tegenover hen op zijn plaats voelde. In de teruggetrokken kring van fijnbesnaarde gelijkgezinden voelde hij zich beter op zijn gemak, temeer daar hij daar als vanzelf de toon aangaf. In overeenstemming met deze tengere aard is Augustinus' gezondheid gedurende geheel zijn leven meer taai dan sterk geweest. Vooral in de tweede helft van zijn leven was hij tegen bijzondere fysieke inspanningen niet meer zo opgewassen. Maar diezelfde

man besteedde tot aan zijn einde toe regelmatig een niet onaanzienlijk gedeelte van de nacht aan de studie en het schrijven.

Zoals gewoonlijk woonde in dit tengere lichaam een uiterst sensibele ziel. Augustinus had smaak voor schone vormen, harmonische gestalten. Hij was niet ongevoelig voor muziek en zang. Hij zag met bewondering naar planten en dieren en naar de pracht van de sterrenhemel. Hij had gevoel voor litteraire schoonheid, voor klank- en woordspel. Hij kon met spanning naar een hanengevecht blijven kijken of liggen luisteren naar het ruisen van het water in de waterleiding. Wat hem hierbij trof, was echter niet de zinnelijke schoonheid zozeer, als wel het begrip van orde en regelmaat, harmonie en rythme, en altijd weer transposeert hij deze sensuele indrukken in het intellectuele. Het zintuigelijk waargenomene is hem veel meer uitgangspunt voor het geestelijk schone, voor filosofische en theologische beschouwingen en conclusies. Dat dit geen vrucht bij hem is van Christendom of Neoplatonisme alleen bewijzen ons zijn eerste werken van voor en na zijn doopsel : *De ordine*, *De musica*, *De magistro*, en meer nog de titel van het werk dat hij als docent van de rhetorica te Carthago schreef : *De pulchro et apto* (« Over het schone en harmonische »). Naar enige schildering of aanduiding van de natuur en van het landschap, waar hij toch op zijn vele reizen zo vaak doorheen gekomen is, zoeken we daarentegen in de bijna ontelbare hoeveelheid van zijn brieven, preken en geschriften tevergeefs.

Geboren was Augustinus voor de vriendschap. De lof van dit echt menselijk schone ideaal der klassieke Oudheid heeft Augustinus vaak bezongen en nog meer in zijn persoonlijke leven beleefd. Liefde en vriendschap, zij waren hem een behoefte, zonder welke zijn ziel niet zou hebben kunnen leven. Het Christendom heeft hem dit kostbare bezit niet ontnomen doch het nog meer geadeld en in een hogere sfeer stevig gefundeerd in de liefde tot God. Zij waren tevens de bodem, waarop het christelijke zaad van de bovennatuurlijke zijns- en levensgemeenschap in de Godmens Christus gretig wortel zou schieten om in Augustinus' beleving en leer van de in Christus gefundeerde Godsgemeenschappen in Kerk en klooster tot rijke bloei en volle wasdom te komen.

Het denken van Augustinus is niet positief georiënteerd doch speculatief, en bij voorkeur gaat hierbij de vlucht van zijn geest uit niet naar de kosmos en de natuur buiten hem, maar naar de ziel, vooral de eigen ziel, en vandaar naar God. « God en de

ziel begeer ik te kennen. Niets meer ? Neen, hoegenaamd niets » ⁶⁾). Zo schreef hij het in de « Alleenspraken », een der eerste geschriften na zijn bekering. En zo is het gebleven geheel zijn leven lang. Augustinus is de scherpe observator en de begaafde analysator van het geestelijk zieleven, bij uitstek daar waar het gaat om de ziel in haar verhouding tot God.

Uit zijn rhetorentijd heeft Augustinus geheel zijn leven behouden de liefde voor het woord, voor het woordenspel, zelfs daar waar hij het theoretisch verloochent, zijn hem bijgebleven een zekere neiging tot de dialectiek en een voorliefde voor de discussie en de polemie. Hij blijft zich echter altijd de betrekkelijke waarde van het schone woord en de sierlijke stijl bewust, en graag zal hij ze opofferen als de duidelijkheid ermee gebaat is of de zielzorg het vraagt. Maar juist omdat Augustinus de vorm weer zijn dienende plaats teruggaf ten opzichte van de inhoud en de in zijn tijd gewoonlijk verbroken harmonie tussen deze beiden weer herstelde, heeft deze denker, die tegelijk ook dichter was, de schone Latijnse taal weer opnieuw voor eeuwen ten leven gewekt.

Als kind van de cultuur van zijn tijd waren Augustinus verder een ons vreemd aandoende belangstelling voor mirabilia, wonderlijkheden, en een zekere naïeve lichtgelovigheid, een gebrek aan critische zin niet vreemd. Vergelijken we het met de rariteitenkabinetten uit ons eigen vaderlandse verleden.

Proberen we verder door te dringen in de psyche van deze grote Africaan, dan treft ons voor alles een typisch Africaanse eigenschap: een zekere neiging om fanatiek datgene te zijn wat men is. We komen haar tegen bij Tertullianus, bij het Montanisme, het Donatisme, bij het Mohamedanisme. Zo had ook Augustinus met hart en ziel lief, met overtuiging was hij manicheër geweest. Het was deze zijn totaliteitsdrang, die zijn bekering bemoeilijkte, en die de uiterste consequenties trok uit de verplichtingen, die hij bij het aanvaarden der wijdingen tot priester en bisschop op zich genomen had.

Maar tegelijk worden we dan ook getroffen door een zekere tegenstelling tot zijn landgenoten: hoezeer ook voor honderd procent ingesteld op het doel, doet Augustinus' zin voor maat en harmonie hem ten opzichte van de wegen erheen nooit de juiste proporties uit het oog verliezen. De man, die leefde voor God alleen,

⁶⁾ Sol. I, 2, 7.

was tegelijk humanist in de goede en edele zin van dit woord. Doelbewust de ascese en de onthouding als zijn ideaal stellende, heeft Augustinus tegelijk de meest gematigde en wijze kloosterregel geschreven, die er in de Kerk misschien ooit geschreven is.

Een sterke tegenhanger vond deze neiging van Augustinus om zich geheel te geven in een andere, die zich eveneens altijd krachtig bij hem geuit heeft : een zekere, sterke drang om zichzelf te zijn en zichzelf te blijven. Reeds in zijn kinderjaren was hij bedacht op de gaafheid van zijn wezen. En in latere tijd zal zelfs zijn verhouding tot God in niet onaanzienlijke mate van hieruit haar kleur en richting ontvangen. Ook op de hoogste trappen van zijn Godsbeleving en God-innigheid blijft hij toch altijd bewust handhavend « de andere », die tegenover God staat en niet opgaat in Hem. De ik-U-verhouding van de *Confessiones* is hiervan een sprekend getuigenis.

Deze instinctmatige drang van Augustinus om in ieder geval zichzelf te zijn, zou bij zijn gaven en talenten gemakkelijk uit hebben kunnen groeien tot een zeker despotisme tegenover zijn omgeving. En inderdaad, Augustinus domineerde er. Maar tegelijk was hij een uiterst beminnelijke persoonlijkheid, die nooit zichzelf maar altijd het objectief goede voor ogen had en hield, die de medemens altijd vanuit diens eigen aard en wezen probeerde te begrijpen. Botsingen van enige betekenis zijn er dan ook niet voorgekomen, tenminste niet door de schuld van Augustinus. Integendeel, iedereen blijkt het op prijs gesteld te hebben met Augustinus in verbinding te staan, tot zijn kennissen en vrienden gerekend te mogen worden. Zoals ook thans nog de regelmatige lezer van Augustinus' werken onweerstaanbaar door hem aangetrokken wordt en onder zijn invloed komt ; toch wordt dit niet als hinderlijk maar als verrijkend onderhouden.

Beide oerinstincten van Augustinus' psyche, zijn drang om zichzelf te zijn zowel als zijn neiging om zich geheel te geven, vloeien tenslotte samen in zijn streven naar geluk. In dit opzicht zijn Augustinus' denken en wilrichting door en door antiek. Het geluk, hij zocht het en hij vond het tenslotte in de God der christelijke Openbaring, in de God der katholieke Kerk. Aan Hem gaf hij zich geheel en al, in Hem hoopte Augustinus ook de laatste vervolmaking van het eigen « ik » te bereiken. En God van Zijn kant had bezit genomen van Augustinus' denken en handelen. De Gods-gedachte, zij is de sleutel van Augustinus' leven, de sleutel ook tot

zijn geschriften en zijn denken, zijn leven zowel als zijn leer. Zij is het hogere uitgangspunt, van waaruit Augustinus alle vragen en problemen ziet en behandelt. We zullen telkens weer gelegenheid hebben hierop terug te komen.

Men heeft Augustinus de Griek onder de Romeinen genoemd. En inderdaad, gemeten aan Tertullianus, Cyprianus, Hilarius, en vooral Ambrosius, is Augustinus geen Romein; dan is de gehele oriëntatie van zijn geest meer Grieks-Hellenistisch dan Romeins of zelfs Romeins-Africaans. Typisch komt dit verschil in mentaliteit ook in de verhouding tot God tot uiting. Terwijl de overige Latijnse Vaders de verhouding van de mens tot God op haar hoogtepunt zien (binnen het kader van de z. g. zeven gaven van de Heilige Geest) in de echt oud-Romeinse deugd van de pietas (vroomheid, piëteit), is dit bij Augustinus evenals bij de Griekse Vaders het geval in de sapientia, de wijsheid, de kennis der goddelijke en menselijke dingen.

Confessiones I

(Hun inhoud)

Het werk van Augustinus, dat ons het beste zijn rijke persoonlijkheid en diepe religieusiteit doet kennen, is het boek zijner *Confessiones*. Terecht wordt dit geschrift zowel om zijn inhoud als om zijn vorm tot de beste werken der wereldliteratuur gerekend. Reeds tijdens het leven van de schrijver met enthousiasme ontvangen, was het in de Middeleeuwen na de Heilige Schrift en de *Stad Gods* van Augustinus zelf en mogelijk misschien nog na de *Moralia* van Paus Gregorius de Grote het meest gelezen en verspreide werk. In de Nieuwe Tijd hebben deze belangstelling en waardering eerder toe dan afgenomen. De *Moralia* van Gregorius worden niet meer gelezen, de *Stad Gods* heel wat minder dan in de Middeleeuwen, al blijft ook dit werk sommigen aantrekken en boeien. Maar van de *Confessiones* verschijnt, nadat reeds in 1470 de editio princeps het licht zag, nog steeds de ene uitgave na de andere. En ondanks het feit, dat zelfs in de beste vertaling de litteraire vorm onvermijdelijk veel van zijn oorspronkelijke schoonheid verliest en de gedachten vaak aan nauwkeurigheid inboeten, blijkt voor de niet-Latinist een vertaling ervan nog altijd een kostbaar bezit. We wijzen slechts voor ons eigen land op de vertalingen van Erens, Fernhout, Sizoo, en van Lieshout, welke allen in de laatste decennia ver-

schenen, en gewoonlijk meerdere malen herdrukt werden. De vertaling van Sizoo, welke voor ruim twintig jaren voor het eerst het licht zag, is thans zelfs al aan haar zevende druk, de uitgaven die ook de Latijnse tekst bevatten meegerekend, al aan haar negende ⁷⁾.

Deze blijvende belangstelling voor de *Confessiones* van Augustinus is des te merkwaardiger, omdat niet zonder meer gezegd kan worden, dat het werk voor de volle honderd procent voor de niet-vakman toegankelijk is. Vijftien en een halve eeuw scheiden ons ervan, en veel staat erin, wat voor de niet-classicus en niet-patroloog enige toelichting behoeft, veel ook, wat de moderne mens niet zonder meer aanspreekt. De beginnende lezer kan er gemakkelijk door afgeschrikt worden. Enige volharding en doorzettingsvermogen zijn dan nodig, worden echter ook rijkelijk beloond. Thans zal dit gemakkelijker zijn, daar Sizoo de niet-geschoolde lezer in zijn voor drie jaren verschenen *Toelichting op Augustinus' Belijdenissen* een even bruikbaar als dankbaar hulpmiddel hiertoe aan de hand heeft gedaan.

Gaan we na, waarom dit meest persoonlijke werk van Augustinus zich in een blijvende waardering mag verheugen, dan pleit het voor de rijkdom ervan, dat hierop geen eensluidend antwoord gegeven kan worden. De eigen tijdgenoten van Augustinus mogen het in zijn volle omvang genoten hebben, voor de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd zijn de motieven van verschillende aard.

De Middeleeuwen, die ondanks alle gemoed en hartstochten veel meer naar buiten dan naar binnen leefden, hadden weinig aandacht voor de psychologische waarden van het werk. Zij waardeerden het meer om zijn filosofische en theologische inhoud, om het Godsbegrip, dat eraan ten grondslag ligt en er in tot uiting komt. Psychologisch begrepen zij het zelfs zo weinig, dat de Augustinus der *Confessiones* voor hen verder het klassieke voorbeeld werd van de almachtige werking der goddelijke genade, die hem in een plotselinge bekering zijn Damascus-uur schonk, zoals eens aan de grote apostel der volkeren, Sint Paulus.

Geheel anders staat sedert de Renaissance en de Reformatie de mens van de moderne tijd tegenover Augustinus en diens *Confessiones*. Wat bij hem op de voorgrond van zijn aandacht staat, is niet op de eerste plaats God en de buitenwereld. De mens heeft

⁷⁾ Bij de in deze bladzijden gegeven citaten uit de *Confessiones* van Augustinus is de vertaling van pater J. A. van Lieshout o. e. s. a. gevolgd.

zichzelf teruggevonden. Hijzelf is vooral het middelpunt van zijn belangstelling, zijn eigen innerlijk, zijn eigen zieleleven. De moderne mens wordt door de *Confessiones* gegrepen om de diepborende analyses, die Augustinus er van zijn eigen zieleleven in geeft. De *Confessiones* pakken hem, omdat hij in Augustinus' zielsontledingen en geestelijke worstelingen zichzelf terugvindt. Hij wordt erdoor geboeid, omdat hij wars van het begrippelijke en intellectuele met de volle kracht van zijn hele bestaan worstelen wil om de grondvragen van het leven en de diepste problemen van het bestaan. Hij wil de waarheid zoeken niet alleen met het verstand maar met het totaal van zijn persoonlijkheid. Hij wil in grote eerlijkheid niet alleen leven maar ook intens beleven. Dit alles vindt de mens van tegenwoordig in de *Confessiones* van Augustinus door deze voor-geleefd en in diens meesterlijke psychologische beschrijving en ontleding ervan kent hij zichzelf terug.

Hoe juist dit ook is, zo dreigt de moderne mens toch naar twee kanten heen Augustinus verkeerd te verstaan. Augustinus' leven is geen romantiek en geen subjectivisme, waartoe de mens van de Nieuwe Tijd zo gemakkelijk geneigd is. Want Augustinus' waarheidsbeleven is weliswaar existentieel, maar daarom juist niet minder stevig gefundeerd op de hechte basis van ratio en intellectus, van verstand en inzicht, solied, verankerd ook in de barmhartige en liefdevolle zorg van een objectief van buiten af tot hem komende God.

En hiermee raken we tegelijk het andere, voornamere punt, waarin de tegenwoordige mens Augustinus gemakkelijk verkeerd verstaat en zelfs verkeerd verstaan wil. De Augustinus der *Confessiones* is nl. maar een gedeelte, een bepaald aspect van de levende en werkelijke Augustinus. Want de existentieel belevende en psycho-analytische Augustinus, waar de moderne mens in de *Confessiones* zo graag kennis mee maakt, is tegelijk ook de grootste theoloog van het Christendom, die zich aan Gods historische Openbaring gebonden wist en met hart en ziel gebonden wilde weten, die door en door in hartstochtelijke liefde de uitwendige, zichtbare Rechtskerk erkende als de door God gestelde innerlijk heiligende middelares tussen God en de mensen, niet het minst ook tussen God en hemzelf. Deze aspecten treden weliswaar in de *Confessiones*, die slechts een klein onderdeelje vormen van Augustinus' litteraire en zielzorgerlijke activiteit, uit de aard der zaak niet zo uitgesproken op de voorgrond als het persoonlijk belevende ele-

ment, maar zij zijn er evenzeer in aanwezig als in zijn andere werken, en samen slechts vormen zij de historische en werkelijke Augustinus. Voor deze Augustinus echter, de intellectueel gefundeerde en kerkelijk-dogmatisch gebonden Augustinus, schrikt de moderne mens meestal terug. Hij staat er afwijzend tegenover zonder daarmee te beseffen, dat hij hierdoor in Augustinus zelf aan diens waarheidsbeleven het fundament en de bron ontnemt. Hoezeer daarom dan ook in dit geval de mens van de Nieuwe Tijd in Augustinus meent zichzelf terug te vinden, in deze mens zou omgekeerd Augustinus zichzelf zeker niet herkennen.

In zijn *Retractationes*, de « Nalezingen » op zijn werken, die Augustinus op het einde van zijn leven geschreven heeft, heeft hij het werk zelf ingedeeld in twee delen, waarvan het ene, de eerste tien boeken, over hemzelf handelen, het andere, de laatste drie, over de Heilige Schrift, met name over het scheppingsverhaal. De eerste tien boeken vallen, zoals trouwens Augustinus zelf in het tiende boek al aangeeft, op hun beurt weer uiteen in twee van omvang wel zeer ongelijke delen. Het eerste hiervan wordt gevormd door de eerste negen boeken, die vertellen hoe Augustinus was tot en met de dood van zijn moeder Monnica in 387, het tiende boek beschrijft hoe Augustinus is op het ogenblik, dat hij het boek neerschrijft.

De eerste negen boeken vormen een gesloten eenheid. Het eerste boek opent met een dank- en lofgesprek met God. De mens staat tegenover God, Augustinus spreekt met God en vertelt aan Hem en onder Zijn ogen. Deze ik-U-verhouding tussen Augustinus en God, en deze dankende en lovende gebedsvorm zullen het gehele werk van de *Confessiones* door volgehouden worden.

Na deze opening vertelt het eerste boek van Augustinus' kindertijd in Thagaste en Madaura. Het beoefent hierbij de psychologie van het kind op werkelijk voortreffelijke wijze. In het tweede boek vertelt Augustinus van zijn voor zijn geestelijke ontwikkeling minder gelukkige zestiende jaar in Thagaste. Het derde en vierde boek behandelen vervolgens (enigszins door elkaar) zijn studententijd te Carthago, respectievelijk zijn docententijd te Thagaste en Carthago, steeds weer vooral in geestelijk en zedelijk opzicht. Het vijfde boek is er aan gewijd, hoe Augustinus zich te Carthago, Rome en Milaan geleidelijk aan het Manicheïsme ontworstelde. Het zesde boek vertelt dan van Augustinus' verdere wederwaardigheden en ontdek-

kingen in Milaan, voor zover het zijn geestelijke ontwikkeling betreft. Tevens geeft het een soort van levens- en karakterschets van zijn leerling en vriend Alypius.

Het zevende boek verhaalt van Augustinus' worstelen om de problemen van goed en kwaad, van het stoffelijke en het geestelijke. Het vertelt van de invloed, die zijn kennismaking met het Neoplatonisme hierbij op hem had, het beschrijft zijn eerste ervaren van de geestelijke wereld, en eindigt met een beschouwing over de betekenis van Christus als onze Middelaar. Het achtste boek eindelijk geeft de gebeurtenissen weer, die onmiddellijk aan zijn bekering voorafgingen : het bezoek aan Simplicianus, diens verhaal over Victorinus, het bezoek van Pontitianus, de grote slotcrisis en dan de bekering zelf.

Het negende boek tenslotte begint weer, evenals het eerste, met een lof- en dankgebed, het verhaalt van Augustinus' ontslag als docent, zijn verblijf op het land en zijn doopsel, het vertelt van zijn vrede, blijheid en troost, en van de hierop volgende dood van Monnica, waaraan hij een schets van haar leven en karakter toevoegt. Het eindigt met een groot gebed van Augustinus voor zijn overleden ouders.

Zoals uit het overzicht van de inhoud blijkt, vormen deze negen boeken heel sterk één geheel. Het hoogtepunt ervan ligt in de bekering in het achtste boek. De eraan voorafgaande boeken stuwen daarheen, het negende boek is er als het ware de afebbing, de uitvloeijing van. Dit gedeelte der *Confessiones* is door Augustinus geschreven in het jaar 397, en met het slotgebed aan het einde van het negende boek voor zijn overleden ouders was het werk oorspronkelijk af. De vier andere boeken zijn er eerst later aan toegevoegd.

Hiervan geeft het tiende boek na de eerste inleidende hoofdstukken een uitvoerige en diepzinnige beschouwing over de memoria, het geheugen en het bewustzijn, het beste wat er in de Oudheid over geschreven is, om vervolgens voor God en de mensen bloot te leggen hoe de schrijver staat tegenover de begeerlijkheid des vleses, welke alle zintuigen omvat, tegenover de begeerlijkheid der ogen (nieuwsgierigheid, weetgierigheid), en tegenover de hovaardij des levens. Vervolgens openbaart Augustinus er zijn ervaren van God in, en het eindigt tenslotte met een zeer mooie passage over onze Middelaar Christus.

De boeken elf tot dertien brengen ons plotseling op een geheel

ander terrein. Aan de hand van het eerste stuk der Heilige Schrift geeft Augustinus er beschouwingen in over Heilige Schrift, schepping, tijd en eeuwigheid, in het elfde boek (*In principio fecit Deus*) ; over hemel en aarde, het vormende scheppingswerk, de engelen, de interpretatie en meerzinnigheid der Heilige Schrift in het twaalfde boek (*coelum et terram*). Het laatste boek begint met een zich te binnen roepen van God, op dezelfde manier, waarin dit ook in het begin van het eerste boek gebeurt. Het is verder gewijd aan de goedheid van God en Diens schepping, aan de Triniteit, de schepping der wereld als voorafbeelding van de schepping der Kerk, aan details uit het scheppingsverhaal. Het eindigt met de sabbatrust (op de zevende dag) van God, die zag, dat alles goed was, en met een gebed om de eeuwige zielerust in God, zulks in bewuste tegenstelling tot de onrust der ziel, waarvan in het begin van het eerste boek sprake was. Evenals het eerste hoofdstuk van het eerste boek plaatst ook het laatste hoofdstuk van het laatste boek de mens nogmaals uitdrukkelijk en scherp tegenover God.

Deze vier laatste boeken zijn door Augustinus geschreven in het jaar 399 of 400. Ze zijn in dezelfde ik-U-verhouding tegenover God en in dezelfde voortlopende toon van dankgebed en lofprijzingen gehouden als de eerste negen. Al zijn ze daar later aan toegevoegd, zo vormen ze toch in de ogen van de schrijver één geheel met het vroeger geschreven gedeelte van het werk, waar ze bewust op voortbouwen. Had Augustinus in het begin van het eerste boek de mens en zichzelf de lezer voor ogen gevoerd als een deeltje van de schepping, waarvan hij in het eerste gedeelte van de *Confessiones* verhaalt, hoe God hem het leven schonk, hem vormde en modelleerde in zijn ontwikkeling, totdat hij de rust en zielevrede vinden zou in God, zo vertelt hij in de laatste drie boeken, hoe God de wereld, het geheel der schepping, het bestaan gaf (XI), haar vormde (XII), haar voltooide, en uitrustte (XIII).

Het immanente doel, de innerlijke strekking van de *Confessiones* is God te danken, te loven en te prijzen. Met deze verkondiging van Gods lof opent het werk onder aanhaling van hierop betrekking hebbende Psalmverzen. Tot verheerlijking van zichzelf immers heeft God de mens geschapen, en de mens van zijn kant vindt er bevrediging in : « Groot zijt Gij, o Heer, en ten zeerste lovenswaardig : groot is Uw macht en Uw wijsheid heeft geen mate. En loven wil U een mens, meedragend zijn sterfelijkheid, mee-

dragend het getuigenis zijner zonden en het getuigenis, dat Gij de hovaardigen weerstaat. En niettemin wil U loven een mens, een deeltje maar van Uw schepping. Gij zelf bewerkt, dat hij in U te loven zijn lust vindt, want Gij hebt ons gemaakt voor U en onrustig is ons hart, totdat het rust vindt in U » ⁸⁾).

Het vijfde boek opent met dezelfde gedachte : « Aanvaard de offergaven mijner belijdenissen, U aangeboden door mijn tong, die Gij gevormd en bewogen hebt, om Uwe naam te prijzen... U love dan mijn ziel, opdat ze U beminne, en U belijde ze Uw erbarmingen, opdat ze U love. Heel Uw schepping onderbreekt noch verzwijgt Uw lof » ⁹⁾. Augustinus heeft des te meer reden God te loven en te prijzen, omdat een aanzienlijk gedeelte van zijn leven voorbij is gegaan zonder dat hij aan God de eer gaf, die Hem toekwam. Met deze gedachte opent o. a. het negende boek.

De laatste vier boeken van de *Confessiones* worden geheel door dezelfde gedachten en gevoelens beheerst. Alleen is het accent hier sterker verlegd naar de schepping in haar geheel, die niet ophoudt de mens Gods lof voor te verkondigen : « Niet met een twijfelachtig maar met een zeker bewustzijn, Heer, bemin ik U. Getroffen hebt Gij mijn hart met Uw woord, en ik heb U bemind. Maar ook hemel en aarde en alles, wat daarin is, zie, van alle kanten zeggen ze mij, dat ik U moet beminnen, en zij houden niet op dit aan allen te zeggen, opdat ze niet te verontschuldigen zouden zijn. Doch dieper zult Gij U ontfermen over wie Gij U ontfermen wilt, en erbarming betonen over wie Gij U erbarmen wilt : anders zouden hemel en aarde aan doven Uw lof verkondigen » ¹⁰⁾.

Tot vermeerdering van Gods eer is het, dat Augustinus het goede in hem maar vooral ook zijn zwakheden en afdwalingen belijdt ; immers Gods goedheid en barmhartigheid komen er slechts sterker door uit. Tot vergroting van die eer beschrijft hij zijn eigen zieletoestand in het tiende boek en zijn eigen weten en niet-weten in de drie laatste boeken. Immers alles wat hij is en heeft is gave van God. Terecht karakteriseert hij dan ook zelf in zijn « Nalezingen » zijn werk der *Confessiones* met de volgende woorden : « De dertien boeken mijner Belijdenissen prijzen aangaande het boze

⁸⁾ Conf. I, 1, 1.

⁹⁾ Conf. V, 1, 1.

¹⁰⁾ Conf. X, 6, 8.

en goede in mij de rechtvaardige en goede God en wekken het verstand en het gemoed der mensen tot Hem op » ¹¹⁾).

Op grond van deze door de inhoud van het werk en door Augustinus zelf aldus duidelijk uitgesproken immanente doelstelling der *Confessiones* mag het duidelijk zijn, dat het onjuist is, de titel van *Confessiones*, die de schrijver er zelf welbewust aan gegeven heeft, door « Belijdenissen » zonder meer te vertalen. Wel betekent 'confessio' in profaan gebruik lexicografisch ongetwijfeld bekenenis, belijdenis, vooral van schuld, en de *Confessiones* zijn inderdaad voor een niet onaanzienlijk gedeelte gevuld met schuldbekenissen, zondenbelijdenissen van Augustinus, maar toch wordt de zin van het augustijnse confessio, zoals reeds uit de opmerkingen der « Nalezingen » blijkt en door vele teksten uit zijn preken bevestigd wordt, niet beheerst door het profane gebruik ervan, maar door het bijbelse, zoals het in de Latijnse vertaling voorkwam en tot op de dag van vandaag nog voorkomt ¹²⁾. Het confiteri Domino heeft daar vaak de zin van : God loven, God prijzen, God danken. Zo b. v. in Psalm 117, 1 : Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in saeculum misericordia eius ; Brengt de Heer dank, want Hij is goed, want eeuwig duurt Zijn barmhartigheid ; en in Mattheus 11, 25 : In illo tempore respondens Iesus dixit : Confiteor tibi, Pater, Domine coeli et terrae, quia abscondisti haec a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis ; In die tijd nam Jezus het woord en sprak : Ik dank U, Vader, Heer van hemel en aarde, omdat Gij deze dingen voor wijzen en verstandigen hebt verborgen en aan kleinen geopenbaard. Vergelijken we met dit laatste vers de volgende zin van Augustinus zelf : « Confiteor tibi, Domine coeli et terrae, laudemicens tibi de primordiis et infantia mea » (Ik dank U, Heer van hemel en aarde, en loof U voor het begin van mijn leven en mijn kindsheid) ¹³⁾.

Het is naar aanleiding van deze en soortgelijke teksten, dat

¹¹⁾ Retr. II, 6, 1.

¹²⁾ In de nieuwe Psalmvertaling, welke op last van Paus Pius XII door het Pauselijk Bijbelinstituut bezorgd werd, komt het echter in deze zin niet meer voor.

¹³⁾ Conf. I, 6, 10. Betere voorbeelden uit de Psalmen zijn nog de Psalmen 135 en 137, al verwijst Augustinus zelf er niet zo naar. Voor verdere bijzonderheden omtrent het 'confessio'-element in de *Confessiones* van Augustinus leze men Dr. M. VERHEIJEN, o. e. s. a., *Eloquentia Pedisequa. Observations sur le style des Confessions de St. Augustin* (*Latinitas Christianorum Primaeva* X, Nijmegen, 1949).

Augustinus in zijn preken zijn toehoorders regelmatig uiteenzet, dat er naast het confiteri (belijden) van schuld nog een confiteri van dank en lof bestaat, dat het dus een tweevoudige, hoewel verwante betekenis heeft, want ook de confessio van schuld en zonde sluit in en is een verheerlijking van God als de barmhartige geneesheer onzer zielen. In de augustijnse gedachtengang is de confessio peccati, de belijdenis der zonde, dan ook altijd ondergeschikt aan en gericht op de confessio laudis, de plechtige verheerlijking van God.

In de titel van het werk der *Confessiones* heeft het woord confessio eveneens deze tweevoudige betekenis. Het heeft er de zin van bekentenis, belijdenis, biecht van zonde, maar daarnaast en daar overheen heeft het de zin van dank, lofprijzing. Het is onmogelijk deze tweeledige, onderling ondergeschikte betekenissen van het augustijnse confessio in één Nederlandse vertaling weer te geven. Het woord « Belijdenissen » laat slechts een ondergeschikt aspect tot zijn recht komen. De uitdrukking « Lofprijzingen » is daarom beter, maar heeft weer het nadeel, dat het toch vrij sterk aanwezige, toch altijd nog enigszins zelfstandige, en in elk geval zeer wezenlijke aspect der zondenbelijdenis (cfr het begin van het eerste boek : « En loven wil U een mens, een deeltje maar van Uw schepping, en wel een mens, meedragend zijn sterfelijkheid, meedragend het getuigenis zijner zonden en het getuigenis, dat Gij de hovaardigen weerstaat ») er niet in tot uitdrukking komt. Het beste blijft het daarom, bij gebrek aan beter, de titel van *Confessiones* onvertaald te laten.

De *Confessiones* van Augustinus nemen een geheel enige plaats in onder de antieke literatuur, zowel onder de heidense als onder de christelijke. Autobiographiën bezat de Oudheid vele, maar *Confessiones* geen. Wij christenen zijn eraan gewend onze zwakheden en zonden te belijden, zij het in het Sacrament der Confessio, de Biecht, aan de namens God hiertoe aangestelde ambtsdrager, zij het tenminste onmiddellijk tegenover God buiten het Sacrament der Biecht om. Maar ondanks negentien eeuwen christelijke gewoonte op dit punt, ondanks een zekere drang in ons tot belijden en zich openbaren, omdat we voor God niets te verbergen hebben, omdat we weten, dat Zijn barmhartige liefde het wint van Zijn straffende rechtvaardigheid, en de belijdenis voor God ons daarom de bevrijdende zekerheid geeft van de vergiffenis, die ons geschonken wordt, ondanks dit alles kan het belijden ons zwaar blijven vallen. Het is een vernedering en veronderstelt christelijke nederigheid.

Aan de antieke mens waren deze gedachten en gevoelens geheel vreemd. Zijn innerlijk leven gaf hij bewust niet bloot. Een openbaring van zijn gevoelens zou afbreuk gedaan hebben aan het ideaal van zijn mens zijn, waarvan een van de karakteristieke eigenschappen juist de apatheia was. De antieke mens zou ook nog om andere redenen geen *Confessiones* hebben kunnen schrijven. In zijn gedachtengang staat de mens op de voorgrond en niet God. Nieuw was voor de Oudheid daarom in de *Confessiones* de leiding van God in het individuele leven van een mens en diens God lofprijzende dank hiervoor.

De antieke mens zou verder wel een levensgeschiedenis hebben kunnen schrijven, maar geen zielsgeschiedenis zoals de *Confessiones*. Eerst het Christendom, zelfs niet de Openbaring van het Oude Testament, heeft de onschatbare en wezenlijke waarde van de individuele menselijke ziel op de voorgrond geplaatst. « Wat baat het de mens de gehele wereld te winnen, zo hij schade lijdt aan zijn onsterfelijke ziel » ¹⁴⁾. Eerst in het Christendom is het leven van de mens een strijd om en van zijn ziel, welke dit leven beheerst en beslist. Alleen in het Christendom was dan ook eerst een zielsgeschiedenis van enige betekenis mogelijk.

Had aldus het Christendom voor Augustinus de psychologische en theologische mogelijkheid tot de *Confessiones* geschapen, tot de spraaktechnische mogelijkheid had hem daarentegen de klassieke Oudheid de voorwaarden geschonken. Een ontwikkelde spraak was van belang om de tere roerselen van de menselijke ziel uit te kunnen drukken. Die spraaktechniek werd aan Augustinus gegeven door de ontwikkelde taal der Latijnse Oudheid. In stijl en vaak ook in woordkeuze daarentegen heeft Augustinus in de *Confessiones* echter vaarwel gezegd aan de klassieke Oudheid en in het bijzonder aan de stijl van haar antiek heidense dankhymnen en gebeden, om zich aan te sluiten aan het Boek der Psalmen. De *Confessiones* zijn in dit opzicht geheel en al op de Psalmen ingesteld en afgestemd. Zij hebben daardoor een aparte stijl, afwijkend van die der andere geschriften van Augustinus.

Was Augustinus zich van de originaliteit van zijn *Confessiones*-schepping bewust? Het schijnt van wel. Want in het tiende boek over de wonderlijke diepten van het geheugen (zelfbewustzijn) sprekend, verbaast hij er zich over, dat de mensen wegtrekken om

¹⁴⁾ Matth. 16, 26.

de hoogte der bergen te bewonderen en de ontzaglijke golven der zee en de brede loop der rivieren en de omvang van de oceaan en de banen der hemellichamen. Zij verlaten zichzelf en hebben geen oog voor de rijkdom hunner eigen innerlijke wereld (8, 15). Het was deze opmerking van Augustinus, die in de XIVe eeuw weerklank vond in het Humanisme der Renaissance, en die de Italiaanse Renaissance-dichter en humanist Petrarca tot in het diepst van zijn ziel aangreep.

De Confessiones van Augustinus hebben in de Nieuwe Tijd vaker navolging gevonden. Het meest bekend zijn in dit opzicht de Confessiones van Rousseau. Maar hoezeer verschilt hun sfeer van die der Confessiones van Augustinus. Hier zijn gewoonlijk mensen aan het woord, die niet meer voor God maar voor mensen spreken, en niet meer over Gods leiding in hun leven, maar uitsluitend over zichzelf, die niet meer doordrongen zijn van hun eigen kleinheid tegenover Gods majesteit, maar die integendeel vaak zichzelf voor de beste en belangrijkste der mensen houden. Toch weten ook in de Nieuwe Tijd de door christelijke Heiligen geschreven autobiographiën nog vaak de Confessiones van Augustinus te benaderen. De meest bekende voorbeelden zijn hier de autobiographie van de H. Theresia van Avilla (*Libro de la vida*) en de *Histoire d'une âme* van de H. Theresia van Lisieux.

Dr Ephraem HENDRIKX, O. E. S. A.

(Wordt vervolgd).
